

Buda Ferenc

Derű-ború

Tűnődések fehérről-feketéről IX.

A történelmi közelmúlt-félmúlt rendezetlen ügyei, elvarratlan szálai. Például – számos egyéb mellett – a letűnt hatalmi rendszer gondosan kiépített ügynöki – magyarán: besúgó – hálózata. Konkrétabban s kézzelfoghatóbban: annak hivatásos működtetői és titkos közreműködői. Huszonhárom év – csaknem egy egész „Horthy-korszaknyi” idő! – telt el a társadalmi átrendez(őd)és óta, ám a tisztázás terén (néhány tucatnyi, a kérdéskör egészéhez képest jobbra csak töredékesnek tekinthető részlet nyilvánosságra hozatalától eltekintve) szinte semmi nem történt.

Térségünk más – szerencsésebb? bátrabb? tisztességesebb? – társadalmi-ban idejekorán végére jártak az esedékes nagymosásnak, nagytakarításnak. Mi viszont hurcoljuk továbbra is a magunk szennyeit-szennyeseit, időről időre belelábolván-tenyerelvén a rejtett zugokban-szegletekben ottmaradt-ottragadt szutyokba, szemétkupacokba. Ez a hanyagul vétkes halogatás pedig napról napra bajosabbá teszi, ellehetetleníti dolgaink végső kitisztázását, s megnyugvás – olyan-amilyen – legfőljebb akkorra remélhető, amidőn a tegnapi-tegnapelőtti (és persze a mába is átnyúló) történetek fő- és mellékszereplőinek már az unokái is kidőltek-kihaltak a sorból.

„*Tetszettek volna forradalmat csinálni*” – hangzik el s íródik le a megboldogult miniszterelnök szájából vett idézet egy-egy kirívóan gusztustalan jelenség kapcsán.

Hát igen. „*Tetszettek volna...*” A gyökeres (szinte félve írom le ide e szó közhasználatú latin megfelelőjét: *radikális*) változtatásokhoz azonban a rendszer-váltás ügyében fáradozók, a különféle politikai érdekcsoportok egyikének sem igen fűlött a foga. Valamelyest talán érthető (akár így, utólag is) ez a húzódozás: ki-ki szerette volna az esetleges vérontást megúszni, elkerülni. Hiszen a levert forradalom s a rákövetkező megtorlások emléke akkor még nem haloványult el a különféle politikai oldalak szereplőiben. (Egy annál is távolabbról földerengő idézet, ezúttal ismét csak Nagy Lászlótól: „...*főlöszleges véráldozatok nélkül elérni a versbéli jobb jövőndőt.*”) Igen ám, csakhogy az őszinte nemzetféltésen túl – esetenként: ahelyett – sokakban valami egészen más indíték munkálkodott. Teszem azt: a csúfos lelepleződéstől s annak várható következményeitől való félelem. Ma

már nem titok: a különféle színű és irányzatú parlamenti pártok padsorai tele voltak tűzdelve az épphogy letűnt rendszer *jelentős* szolgálattevőivel, s ha szégyen kimondani, ha nem: kiváltképp így volt ez az első szabad választások során legtöbb szavazatot megszerző népi-nemzeti-keresztény oldal esetében. Tisztázás helyett megtörtént hát új rendünk pirkadó hajnalán – ha bántja a kifejezés sokak vagy egyesek fülét, ha nem – a konszenzusként elkönyvelt piszkos alku.

„Tetszettek volna...”? Hát persze, hogy nem tetszettek. Sokkalta inkább tetszett a nemzeti ügyek, a keresztény hit, a társadalmi igazságosság s a parlamenti demokrácia spicliből átvedlett élharcosaként ágálva stallumhoz jutni, karriert kiépíteni, a hatalomhoz odaférkőzni, mindeközben az orvul feladott barát, pályatárs, rokon elismerését bezsebelve annak gyanútlan szemébe nyájas leereszkedéssel s egyben pimasz-orcátlanul belevigyorogni.

Attól tartok, hogy az általános tisztába tétel elmulasztása miatti erkölcsi és egyéb kártételek ma már helyrehozhatatlanok. Akiknek érdekében áll(t) a nyomok s a bűnjelek eltüntetése, azok jókor tettek róla, hogy minél hiányosabb dokumentáció maradjon utánuk. Az sem kevés persze, ami még megvan s hozzáférhető. Van hát s lesz épp elegendő dolga a történész kutatóknak: ha másért nem, hát tanulság végett. Következésképp nem csupán érdemes, de szükséges is feltárni minden tényt, minden rögzített – továbbá a még élő érintettek emlékezetében megmaradt – adatot, lehetőleg addig, míg az idő (vagy egyéb) föl nem emészti az adatok hordozóit s a történetekre emlékezőket.

A lehető legszélesebb körű, részletes feltárára egyébként az egyes esetek erkölcsi megítélése közötti különbségtétel végett is szükség (lett) volna. Korántsem mindegy ugyanis, hogy ki miféle indítékból vállalta el a piszkos munkát. Más az, ha valakit a rajta vagy hozzátartozóin véghezvihető megtorlással fenyegetve kényszerítenek rá, hogy igent mondjon (s ő még így is semmitmondó, üres jelentések írásával igyekszik másoknak nem ártani), s merőben más az, aki személyes boldogulása érdekében önként ajánlkozik szolgálatra, s annak hosszú távon, fáradhatatlan buzgalommal eleget is tesz. E két véglet között számtalan a változat, s bár az esetek nagyjából tipizálhatók, mindegyik mögött megismételhetetlen, személyes sors rejlik – vagy lapul.

Jómagam – talán életkoromból és tapasztalataimból adódóan – ma már hajlandóbb vagyok embertársaim megértésére, mint az ítéletmondásra. Szabadulásom után, épp ötvenhat éve, velem is megpróbálkoztak. Akkor még egyedülálló létemre saját magamon kívül senki másért nem kellett felelnem, így hát a szíves ajánlatot elhárítva, könnyű szívvel csaptam rá az ajtót arra a nyomozótisztre, aki „szolgálatom” fejében az egyetemre visszajutás lehetőségét felkínálta. Azt viszont nem tudom, hogy családos emberként, ha – mondjuk – a szerettem, hozzátartozóim sorsával zsarolnak, vajon hogyan viselkedtem, mit válaszoltam, miként cselekedtem volna. Testünknek-lelkünknek-életünknek lehet számos takargatni és/vagy félténivalója: eltitkolt vétek vagy szégyenfolt, szeretett hozzátartozó, ingatag egzisztencia és még sok egyéb, amelynél fogva könnyűszerrel ránk lehet illeszteni a kényszer bilincseit, vagy akinek annyi is elegendő: a pórázát. (Ami végül akár fojtóhurokká is átalakulhat.) Ne törjünk hát elhamarkodott indulatból pálcát kiszolgáltatót, csapdába ejtett esendő emberek fölött.

A karriervágyból s magánszorgalomból elkövetett emberárulásra azonban nincs méltóság, azt semmiféle társadalmi-politikai érdem, tudományos teljesítmény, sem ország-világra szóló művészi hírnév el nem törli, jóvá nem teszi, utólag nem igazolja.

Van helye itt a megbocsátásnak? Hogyne volna: hisz az nem csupán az elkövető számára jelent feloldozást, hanem a sértett lelkét is megkönnyebbíti. Ám azt a vétkes részéről meg kell, hogy előzze az őszinte megbánásból fakadó bocsánatkérés. Az eddig megismert – feltárt, leleplezett, nyilvánosságra került – esetek kapcsán azonban igencsak ritkán lehettünk tanúi s tudói effélének. Annál többször hallhattunk s olvashattunk sunyi letagadásokról, hamis magyarázkodásokról, sőt hányaveti nyilatkozatokról, s ez utóbbiak során a legszorgosabb árulók némelyike még attól sem riadt vissza, hogy érdem gyanánt tüntesse föl piszkos, alattomos tevékenységét.

Attól fogva, hogy effélére lehetőség nyílt, néhányszor engem is noszogattak az ismerőseim s barátaim, hogy nézzek utána: vajon kik voltak azok, akik netán épp rólam jelentettek. Nem volt, és ma sincs kedvem belefogni e kiábrándulással „kecsegtető” kutatásba. Húzódozásom legfőbb oka pedig – azonfelül, hogy bőven adódnak ennél sokkalta fontosabb teendőim is – az, hogy számomra épp elegendő azok nevét ismernem, akik ugyan nem rólam, de barátaimról, jó ismerőseimről, általam becsült emberekről vagy akárki másról készítettek jelentéseket. Már csak amiatt is megelégszem ennyivel, mert e jelentők között úgyszintén akadnak hajdani jó ismerősök, sors- és pályatársak, általam korábban méltán – vagy méltatlanul? – becsült emberek. Megkímélem őket s az olvasót, de magamat is attól, hogy a nevüket most ide leírjam.

Ám ezt a szálát itt félbe is szakasztom. Annyi bizonyos: nem valami vidám s lelkesítő dolog évtizedeken át fertőzött, szennyezett, mérgezett levegőt szívni e hazában.

*

Közismert – vagy legalábbis annak tekinthető – bibliai, történelmi, irodalmi példák jutnak eszünkbe a fentiek kapcsán. Mindenekelőtt a Mesterét harminc ezüstpénzért a katonák kezére adó újszövetségbeli tanítványé, akinek a neve az árulás szinonimájává lényegült át a keresztény kultúrában. Jelképi szerepét még a fokozatos, majd rohamos elvilágiasodás időszakában is megtartotta. „*Árulkodó Júdás, kipukkadt a tojás!*” – így csúfoltuk kisiskolás korunkban azokat a társainkat, akik kéretlenül is készek voltak arra, hogy lépten-nyomon jelentésekkel álljanak elő, magyarán: beárulják a többieket a „felsőbb hatalom”, azaz a tanító bácsi, tanító néni színe előtt. Akkoriban tán nemigen, ám azóta el-eltűnődtem rajta: vajon mi készítette ezeket a kisfiúkat a folytonos árulkodásra? Az érdem- vagy előny-szerzés reménye? Őket ért sérelem megtorlására irányuló törekvés? Otthonról, a szülői házból hozott példa? Vagy egyszerűen csak a „vérükben volt”? Nem tudom, és már soha nem is fogom megfejteni, hisz a sorsuk, élethátterük – az előzményekkel és következményekkel együtt – időközben eltűnt a szemem elől, alámerülvén a tengernyi múlt végképp felderíthetetlen titkai közé. (Hogy a kis-lányok illetén hajlamait tekintve mi az ábra, arról – minthogy én tizenkét éven

át kizárólag fiúiskolákba jártam – csak jóval később, már tanárkoromban szerezhettem személyes tapasztalatokat.) Akkori, későbbi és jelenlegi megfigyeléseim mindenesetre némi kételyt ébresztettek bennem a klasszikus neveléstudomány *tabula rasa* elve iránt. Bizony: már e világra sem egészen tiszta lappal születünk. (Most veszem észre: kissé elkanyarodtam az árulás tárgykörétől. No, nem baj.)

Közbevetőleg: ugyanazon hajdani időszakban a Bibliát lapozgatva elképedve fedeztem föl benne Júdás apostol alig több, mint egyoldalnyi levelét közvetlenül a Jelenések Könyve előtt. Megvallom, némi idő meg töprengés kellett hozzá, mígnem rájöttem: itt egy merőben *másik* Júdás a szerző. Júdáson kívül az én szememben úgyszintén az árulás megtestesítője volt az általam legelőször, még nyolc évesen elolvasott Jókai-regény, a *Szeretve mind a vérpadig* egyik főalakja, Ocskay brigadéros, továbbá persze a remélhetőleg még mindig széles olvasói körökben ismert Hegedűs hadnagy az Egri csillagokból. Gárdonyi körültekintő, alapos ember- és valóságismeretére vall, hogy e szavakat adta a bitófa alatt álló Hegedűs szájába: „*Gyermekeim vannak, érthető...*” – már-már (de csakis *már-már*) emberi szánalmat keltve az emberpróbán csúfosul elbukó iránt.

*

Erről jut eszembe: nemrég hallom a hírt a rádióból, hogy végre törökül is olvasható az Egri csillagok. Egy – évek óta hazánkban dolgozó – török orvos, Erdal Salikoglu szánta rá magát, hogy anyanyelvére lefordítva közreadja. A hír okán őt is megszólaltatják. Hibátlan, szép magyarsággal válaszol a riporter kérdéseire, megemlítvén: nem árt, ha a török olvasók az övéktől eltérő szemszögből is visszapillanthatnak a hajdani Oszmán Birodalom diadalmas hódító háborúira. Hozzáteszi: ha az első, egy-két ezres példányszámú kiadás sikert arat, úgy azt megsokszorozva elvileg 76 millió ember számára válik hozzáférhetővé Gárdonyi legismertebb, legnépszerűbb regénye. (Azt pedig jómagam teszem hozzá: Törökország népességének kb. 18-20 százaléka más nemzetiségű, egyebek közt – és nagyrészt – kurd. Ők vajon milyen szemmel, s főleg miféle érzésekkel olvasnak majd – ha kezükbe jut Gárdonyi regénye – a magyarok török elleni küzdelmeiről?)

A legfontosabb azonban ez: ha abból a 76 millióból, mondjuk, „csupán” néhány tíz- vagy százezer olvassa el az egri vár védőinek regényes történetét, a török doktor (aki emellett még zenész is: amint nemrég hallottam, Kobzos Kiss Tamással szokott együtt muzsikálni) akkor is felbecsülhetetlen szolgálatot tett a két nép, a két ország közti hídépítés ügyében. (Ehhez hasonló hídverés legutóbb éppen hét esztendeje, 2006-ban történt: akkor jelent meg egy török nyelvű válogatás Balassi Bálint verseiből, *Dursun Ayan* remek fordításában – meg is kapta érte a Balassi Bálint Emlékkardot.) Azon pedig ne akadjanak fönn török barátaink, hogy Gárdonyi nem éppen s nem mindenben hízelgő képet fest az országot dúló törökökről. Ugyan ki várhatná el tőle ennek az ellenkezőjét? Az ő írói talentuma azonban érzékelhető közelségbe hozza a véres harcok hátterében a maguk emberi törvényei szerint alakuló-működő sorsokat s kapcsolatokat is. Jómagam kilenc-tíz évesen, közvetlenül a II. világháború befejezése után olvastam el legelőször az Egri csillagokat, s a regény egyik (ha nem *a*) legemlékezetesebb jelenete az volt

számomra, amidőn a két anya, Éva meg a török asszony, visszacserélvén elrablott gyermekeiket, kezet nyújt egymásnak.

Mennyivel könnyebb szívvel viselhetnék a történelem kisebb-nagyobb viszontagságait, ha a legemlékezetesebb évszámok az ilyen és hasonló kézfogásokhoz kötődnének!

*

Életem első harminc esztendeje is a hátam mögé került már, amidőn először tehettem lábam az ország határain kívülre. Egy hétig tartó csoportos utazáson vettem részt, amit fiatal – *akkor* fiatal – írók, költők s művészek számára szervezett az Expressz Utazási Iroda, mégpedig Moszkvába, no meg Leningrádba. (Ez utóbbi egy idő óta – akárcsak alapításától fogva a szovjet korszak kezdetéig – ismét a Szentpétervár nevet viseli.) Ma már ügyel-bajjal sem tudnám egytől egyig elsorolni a résztvevőket, ám az biztos, hogy sokan voltunk: megtelt velünk egy egész hálóvagon. (Néhány név csak úgy találomra az alkalmilag összeverődött társaságból: Agh István, Csanády János, Csurka István, Demény Ottó, Gáll István, Tabák András – e hat közül hárman ma már nem élnek.)

Később, a hetvenes évek második felétől aztán már viszonylag gyakrabban, úgy két-három évente el-elutazhattam messzi tájakra, főként a Nagy Birodalom közép-ázsiai – azóta időközben független országokká vált – tartományaiba. Mindannyiszor csupán három-négy hétre, legfőljebb egy-egy hónapra szakadhattam el hazulról, útjaim azonban még ilyen csekély adagokban is számottevő szellemi haszonnal s érvényes tanulságokkal jártak. E tanulságok egyik legfontosabbika minden bizonnyal az, hogy az idejében véghezvitt utazások élményeit, tapasztalatait semmi más nem pótolhatja. Elgondolkodtató igazságot foglal magában a kirgizek s kazakok – meg, gondolom, egyéb vándorló népek – ezen közmondása: „*Ki sokat élt, ne kérdezd, ki sokat járt, azt kérdezd.*” Máig, de azt hiszem, holtig érzem a hiányát annak, hogy tizen-huszonévesként jobbára csak térképek meg könyvek lapjain kóborolhattam erre-arra. Másfelől persze az is igaz, hogy aki felkészületlen elmével vág neki az útnak, feleannyit sem hoz haza magával, mint amennyit hozhatna. (Mind az *egyfelől*, mind pedig a *másfelől* érvényes voltára gyönyörű példa egyébként Vámbéry Ármin küzdelmes élete. No meg természetesen Reguly Antalé, Stein Aurélé, Bálint Gáboré, Kőrösi Csoma Sándoré – hogy tovább ne is soroljam. E jeles férfiak hírét-nevét irigylők pedig csak csinálják utána legalább a felét annak, amit ők véghezvittek – s persze: az elmetágító, szorgos előkészületekkel együtt.)

Mindez arról jut eszembe, hogy az elmúlt héten elugorhattunk Bulgáriába. Negyedízben tehettem lábamat ennek a szépséges országnak a földjére. Első alkalommal – ennek az idén ősszel lesz épp 43 éve – Kiss Benedek barátommal s költőtársammal együtt kereken egy hónapig kóboroltunk a két írószövetség jóvoltából Szófiától Burgaszig, Várnáig, útba ejtven közben olyan városokat, mint Plovdiv, Burgasz, Neszepar, Várna, Sztara Zagora, Sumen, Veliko Tarnovo. Elvittek a rilai kolostorba is, meg persze Szófia fölé, a 2200 méter magas Vitosza válláig, ahol a többtonnás kavicsokból álló kőfolyam mindannyiszor ráébreszti az embert a maga nevetséges arányaira ebben a világban. Egyszer még azt is

megcselekedtük, hogy Gencso Hrisztozov barátunk indítványára (akivel egy buszról épp leszállván véletlenül akadtunk össze Szófiában) a hivatalos programok (konkrétan: a november hetedikéi ünnepségek) elől kerekelt oldva elvontoztunk a török határhoz közeli Haszkovo városába, ahol akkor még ott lakott ő is a szüleivel. A múlt hetit megelőző egyik emlékezetes bolgár utamat sem épp mostanában tettem meg: több mint harminc éve Szécsi Margittal s Budai Ilonkával együtt utaztunk ki Nagy László posztumusz kiállítását megnyitni a Magyar Kulturális Intézet akkori székházában. Forró szelek fújtak akkor Szófia utcáin, fönn a Vitosán pedig, ahol a hatalmas kőtömbök alatt most zúgva, harsogva zúdul a víz lefelé, a megdermedt kőfolyam medrét fenéig szikkasztotta az aszály.

Korábban mindannyiszor repülővel utaztunk, most viszont a föld felszínén tettük meg a mintegy 740 kilométernyi utat Kecskemét és Szófia között, mondhatni: háztól házig. (Ki-ki minősítse a maga meggyőződése és vérmérséklete szerint azt a sajátos körülményt, hogy amióta megszűnt a Malév, a Ferihegyről – azaz pardon: a Liszt Ferenc Repülőtérrel – nem indul közvetlen légi járat Szófiába. Aki mindenáron ragaszkodik hozzá, hogy repülőgéppel tegye meg az odavezető utat, annak előbb el kell utaznia Bécsbe, esetleg Frankfurtba, s onnét aztán már repülhet akár Szófiába is. Nemzeti légitársaságunkat is sikerült egy-két mesteri tranzakció révén – akárcsak, hogy mást ne mondjak, a hazai cukorgyártást – elkötyavetyélni.) Mehettünk volna Pestről busszal, de Bocskov Jordan barátunk szíves ajánlata megkímélt bennünket a tizenkét órányi buszozás töredelmeitől: kora délelőtt ültünk be a kocsijába Kecskeméten, s délután négykor már Szófiában voltunk.

Oda-visszautazással együtt is mindössze öt napig tartott ez a kis kiruccanás, hosszabban időzni nem volt módunk sehol, nagyképű fontoskodás volna hát komoly, szabályos úti beszámolót kerekítenem belőle. Néhány benyomást, élményt, észleletet azért mégis leírok ide: el ne felejtődjék.

Hogy a jóval kezdjem, legelőször is azt, hogy milyen szép is a világ, s benne Európának e balkáni tájai. Tudom, hogy ezzel a megállapítással nem mondok semmi újat, ám a „balkáni” jelzőhöz az idők során már annyi nemszeretem járulék hozzátapadt, hogy úgy érzem: ideje fényesíteni is rajta. A határon inneni Bácskától szinte semmiben nem különböző Vajdaság síkvidékén átnyargalva órákon át robotgunk Szerbia erdővel borított, zöld hegyei között, s a bennem kavargó, félig-meddig alaktalan gondolatfoszlányok közül értelmes körvonalakokat ez az egy öltött magára a sietős odaút során: mekkora vétek a Föld arcát különféle káros cselekményekkel, egyebek közt például háborúkkal oktan módon elcsúfítani!

A szerb–bolgár határon túl, Szófia felé közeledve, már kevésbé hatottak üdítő látványként a világhódító nemzetközi áruházláncok nálunk is jól ismert, ormótlan méretű s alakú épületei. Ezek a szemlátomást ideiglenesnek szánt, egymással derékszögben álló egyenesekből összeszerkesztett létesítmények már-már leplezetlen erőszakkal telepednek rá mindenütt a nagyobb városok környékére, s a földön járó ember szeme elől a táj eredeti idomait eltakarván maguk válnak a tájélmény sivár meghatározóivá. Számos autópiac terpeszkedik az országút

mentén, kizárólag nyugati gépkocsikkal alaposan megrakott trélerekkel is léptenyomon találkozunk. Épülőben lévő házak és egyéb létesítmények tünedeznek elő jobbról is, balról is. Minden bizonnyal a gépjárművek iránti keresletnek, s már az első pillantásra is lázasnak tetsző építkezéseknek köszönhető, hogy az áruházak és üzletek többségében autóalkatrészt vagy építőanyagot meg építkezéshez szükséges kellékeket árulnak. Az, hogy – mint szerte Kelet-Közép-Európában – itt is kialakult egy gyorsan gyarapodó (új)gazdag réteg, a vadonatúj nyugati márkájú kocsik száguldozó tömegén meg a luxuskivitelezésű magánpalotákon túl egyebek közt abból is kikövetkeztethető, hogy meglepő gyakorisággal kínálnak megvételre elegáns kivitelezésű kutyaólakat, azaz – bocsánat – házakat, kétöklömnnyitől a borjú nagyságig terjedő méretű leendő lakóknak szánva. (A tehetősebbek – akárcsak nálunk – nyilván nem csupán négy-, de kétlábú őrzővédőket is alkalmaznak, ám erre utaló konkrét jelekkel az úton suhanva-zötyögve nem találkoztam.)

Szófiában a közlekedés – beleértve a parkolási lehetőségeket is – igen zsúfolt, s hazai szemmel nézve meglehetősen kaotikus: a volán mögött ülőket, finoman szólva, kevésbé jellemzi a közlekedési rendszabályokhoz való merev igazodás. Hogy az előírások laza értelmezésének vajon hány kisebb-nagyobb koccanás vagy baleset a következménye, azt bizony nem tudom. Ottlétünk kurta ideje alatt gyakorta fel-felvijjogott ugyan a sziréna a város közeli-távoli pontjai felől, ám aligha valószínű, hogy azok mindegyikét közlekedési katasztrófa okozta volna. Meglepő viszont, hogy az itthonihoz, főként a pestihez képest mennyire nyugodtan és türelmesen viselkednek a közutak használói. Egy-egy röpke dudaszó megmagszólal ugyan itt is, ott is, a nálunk látható-hallható ökölrázások és anyázások azonban elmaradnak. Lehet, hogy itt még működik valamelyest az egymás iránti kölcsönös, elnéző türelem? Vagy pedig mindez a déli – tőlünk délre – társadalomban élő emberek mérsékelt idegfeszültségéből ered? Nem tudom, így hát nem is szeretnék futó benyomások s hiányos háttér adatok alapján sem elismerő, sem pedig elmarasztaló ítéletet mondani.

Azóta, hogy legutóbb erre jártam, elképesztő mértékben megsokasodott a bolgár főváros népessége. Ez azonban az ország egyes térségeinek a rovására történt. Korábban jelentős városok elnéptelenedése indult meg, s falvak sora vált gyakorlatilag lakatlanná, miközben Szófia némely kerületeiben mind nehezebb elviselni a zsúfoltságot. A fejlettségbeli és egyéb – pl. vagyoni – különbségek kóros és káros kiéleződése, úgy látszik, itt is együtt jár a rendszerváltozással. Viszont – igaz, ami igaz – Szófia utcáin, terein és aluljáróiban hírül sem látni annyi hajléktalan embert, mint amennyivel Pestnek akár egyetlen kerületében találkozhatunk. Pedig – úgy hírlik – Bulgáriában nagyobb az általános szegénység. Egy elszánt összehasonlító szociológus (ha összehasonlító nyelvész is) igazán utánanézhethetne, vajon miféle sajátos társadalmi meg egyéb, például kulturális tényezőknek lehet szerepe ebben az igazán feltűnő eltérésben. Persze az sem zárható ki egészen, hogy a városvezetés adminisztratív intézkedései nyomán gyérült meg az *életmódszerűen utcán élők* száma Szófiában. (A dőlt betűs kifejezés nálunk a hajléktalan emberek hivatalos – és eufemisztikus megjelölése.)

No, ha fedél nélkülieket nem is sokat, csak amúgy általában embereket annál inkább lehet látni az utcákon s tereken. Napközben is persze, legfeljebb a déli s kora délutáni májusi hőség gyériti meg valamelyest az utcán járó-kelők sokadal-mát. Alkonyattájt viszont benépesülnek a belváros terei: családok, baráti vagy alkalmilag összeverődött csoportok lepik el a padokat, kőpárkányokat, akinek meg nem jut másutt hely, az a zöld gyepre vagy a járdára telepedik. Itt-ott harapnivalót meg italokat árulnak, ám szinte szemet szúr, hogy rútul leittaso-dott embert sehol nem látni. Magányos személyt is ritkán: legalább ketten vagy hárman alkotnak egy-egy kisebb csoportot a helyben megállapodó vagy lassan ide-oda mozgó, sétálgató tömegben belül. A szabad ég alatti társas lét ezen a tájon szemlátomást megszokott életforma. Jó érzés ilyen közletről megtapasztalni mindezt. Úgy látszik: a közösség, a társadalom atomizálódása itt még nem érte el azt a fokot, mint nyugatabbra. Hogy mást ne mondjak – például minálunk.

Csaknem negyvenhárom év után láthattam meg ismét Plovdiv városát. Félve mondom, hátha el sem hiszi, aki hallja (vagy olvassa): én bizony alig ismertem rá. Aztán eszembe jutott, hogy nem csupán az évtizedek során bekövetkezett változások meg az emlékezet gyarló volta miatt: egykori utunk alkalmával keveset időztünk itt Kiss Bencével, hamarosan vittek tovább bennünket a Fekete-tenger felé, a ma is – meg bizonyára akkor is – szép óvárosnak épp csak a peremét lát-tuk, s az én memóriám az épületek helyett egy öreg török képét őrizte meg, aki kopottas öltözékben, borostásra nyírt, fehér szakállasan, sztoikus nyugalommal kuporgott egy sárga falú ház tövében a gyalogjárdán.

Nagy élményt nyújtott mindhármunk számára Szófiában a Régészeti Múzeum. És nemcsak a benne kiállított rendkívül szép és változatos anyag okán. Annyit-amennyit tudunk róla, persze, hogy régészeti leletek tekintetében Bulgária eleve jóval gazdagabb, mint Magyarország. E gazdagságon felül azonban az nyűgözött le bennünket igazából, hogy mennyire óvják, milyen szakszerűen, gondosan tárolják, s milyen szemléletesen bocsájtják közszemlére nemzeti kincseiket a bol-gár archeológusok. Egészen biztos, hogy kemény gondokkal kell küszködniük nekik is, ám valamiképp az is érzékelhető, hogy e kincsek gazdája, a bolgár állam nem hanyagolja el ezt a területet.

Utunkat, szállásunkat, ellátásunkat Doncsev Toso barátunk szervezte – kifo-gástalanul. Mindent megkaptunk, ami csak egy ilyen röpke kiruccanás szűkös időkereteibe beleszuszkodolható. A szófia Magyar Kulturális Intézet székházában rendezett estünk is szép sikerrel zajlott le. Szívmelengető volt látni, mennyien érdeklődtek irántunk, s a megtapasztalt őszinte vendégszeretetnek és baráti-testvéri rokonszenvnek nem volt semmiféle zavaró háttérzaja, sem pedig hamis felhangja. Jó, hogy Európának e gyakorta láz- és idegbeteg térségében a lengye-leken kívül akad még egy nép, akikkel – homályos hátsó gondolatokat s görbe szándékokat kirekesztve – tudunk barátkozni. Szeretnék hinni abban, hogy nem csupán azért, mert nem vagyunk tő- avagy végszomszédok...

Az est végeztével odalép hozzám egy magas, atletikus, napbarnított képű, ősz hajú úr, belapított ornyerge ökölvívói múltrol tanúskodik. Hetven év körüli lehet, de kifogástalan testi kondícióban, s szemlátomást a vendégasztalra kira-kott kiváló borok megízlelése előtt is alapozhatott már egy-két pohárral. Nagy

tenyerét előrenyújtja, kezét szorít velem, keményen meg is rázogatja, majd olajosan fénylő sötétbarna szemét rám függesztve lelkesen közli velem: mi, bolgárok meg magyarok vértestvérek vagyunk! Úgy bizony! Már attól fogva, hogy valaha együtt voltunk *valahol a Volga mentén!* A szót időnként bolgárról angolra, majd angolról ismét bolgárra átváltva fejtegeti rokoni mivoltunk háttérét és perspektíváit. Közben a kezemet sem ereszti ám el, úgyhogy *manuálisan* kemény ellenállást kell kifejtennem, miközben *mentálisan* – hol bolgáruul, hol meg oroszul – igyekszem buzgón helyeselni neki. A bolgár–magyar testvér(i)ségről szóló kinyilatkoztatását végül ezzel a történelmi tanulással zárja: „A magyarok akkor léptek tévútra, amikor a nyugati kereszténységhez csatlakoztak, nem pedig a keletihez, mint mi! A Nyugat elrontott mindent régen, lám, elront mindent most is, a hitet, az erkölcsöt, és így tovább! Nekünk, keletieknek együtt kellett volna maradnunk!”

Végigfutottak elmémen a jó ezer esztendeje „elhibázott” esély virtuális következményei. Mi lett volna, ha... (Történelmileg a legmeddőbb, legcéltalanabb, legbalgatatagabb kérdés.) Róma helyett Moszkva? (Mert hiszen az ortodox liturgia *errefelé* bizony óslávul folyik ma is.) Megjelenik lelki szemeim előtt egy csupa magyar fiúkból álló, több százezres hadsereg a cári orosz, majd a szovjet *nyerazrusimaja ármija* csukaszürke nyári egyenruhájába öltöztetve, ahogy bevodkázva, szuronyt szegezve, dübörgő léptekkel vonul, hogy megleckéztesse az erkölcstelen, hitehagyott, bűnös Nyugatot. Érdekes kép, nem?

Nem mintha lett volna egyéb választásunk a geopolitikai téridő könyörtelen erővonalai között, de jómagam inkább barátkozom továbbra is ezzel a kompszórágbeli léttel.

„Bécs bal felől, jobbról Bizánc” – írtam valaha, még a múlt század vége felé egy versben.

Hát így vagyunk. Itt vagyunk.

Útban a rilai kolostor felé, a főútról már az erdővel borított hegyek közé le-, (pontosabban: fel-) kanyarodva különös – úgy is mondhatnám: *tájidegen* – jelenség ragadta meg a figyelmemet: az utat szegélyezve helyenként fiatal, virágzó akácok fehérlettek elő az őshonos fák és cserjék sűrű, zöld rengetegéből. Ugyan mi keresnivalója van itt ennek a tengerentúli, de nálunk már régóta otthonos fajnak? Mi végett került ide, a tölgy, a hárs, a juhar, a különféle fajta fenyők s az útszélen meg a domboldalakon vígan virító gyepűrózsa társaságába? Erősen valószínű, hogy a Nyírségtől s a Duna–Tisza közétől eltérően itt, Dél-Bulgáriában nem a folytonosan mozgó futóhomokot kellett megkötni az akáccal: hisz homokot ide még az építkezésekhez is máshonnet kell szállítani. Ám mielőtt még egy út menti telken álló méhes mellett elhaladtunk volna, ráeszméltem: hát persze, hogy a méhek, vagyis a méz kedvéért!

Ezzel egyidejűleg az is felötlött bennem, hogy a mi méhészeink úgyszintén hasznot húznak egy jövevényből. Maga a növény hivatalosan a kevésbé lírai hangzású, ám annál találóbb *selyemkóró* nevet viseli – népnyelven pedig hol vaddohánynak, hol meg vadgyapotnak nevezik –, méze viszont a lágyabb hangzású *selyemfűméz* elnevezéssel kerül forgalomba. Több jót azonban nem lehet mondani rá, ugyanis minden egyéb tulajdonságát tekintve átok és istenverés a hazai homokon. Dús pehelyszőrökkel gazdagon ellátott sok-sok magvát a szél

akadálytalanul elhordja messzire, így mindenütt megtelepszik, ahol híja támad a talajt borító összefüggő növénytakarónak. Mélyre hatoló s mohón terjeszkedő gyökere beleszakad a földbe, ezért kigyomlálhatatlan. Utálatos, rosszízű tejnedvet eresztő szövevei miatt zölden is ehetetlen, így semmilyen állat nem fogyasztja, rovar- vagy gombakártevője sem ismeretes. Homoktalajon versenyképes vetélytársra eddig még nem akadt, félelmetes agresszivitással szorítja ki az őshonos növényfajokat, s főleg erdőszélen, irtásokon, hosszabb-rövidebb ideig parlagon hagyott területeken tapasztalható riasztó mérvű térnyerése. Szemléletes példa arra nézvést, hogy mennyire kockázatos egy (vagy több) távoli tájról származó idegen faj meggondolatlan betelepítése az élőlényeknek egy régóta összeszokott, jól működő rendszerébe: ökoszisztémájába. Annak idején az Ausztráliát birtokba vevő britek is alaposan ráfizettek az üregi nyúl meggondolatlan honosításába. Vadászatra szánták szegény tapsifüleseket, ám az emberen meg a dingón kívül más természetes ellenségük – azaz, bocsánat: fogyasztójuk – ott nem lévén, oly mérhetetlenül elszaporodtak, hogy tömeges kártételeik miatt hamarosan szinte kivédhetetlen elemi csapássá váltak az erszényesek ős-, valamint a juhok új hazájában.

Mielőtt még derék méhészeink – okkal és joggal – megköveznének, sietve helyreigazítom, illetve pontosítom a fenti bekezdés elején olvasható mondatot, nehogy elhamarkodott – és alaptalan – gyanúsítás váljék belőle. Nemrég hallottam, hogy a selyemkóró miatt nem a méhészeket illeti a vád: ezt a növényt a németek telepítették be hozzánk a háború idején, mégpedig hadi célokra. Sűrű tejnedvéből állítólag gumit szerettek volna gyártani (akárcsak az ötvenes években a szovjetek – s az ő példájuk nyomán mi is – a *kökszagiz* nevű ehetetlen közép-ázsiai tejelő dudvából), a gubóban kifejlődő magvak röptető szálait pedig (úgyszintén állítólag) téli katonaruhák hőszigetelő bélésébe szánták. Más verzió szerint ejtőernyőselyemnek; ám ez a szálak fizikai tulajdonságait tekintve kevésbé valószínű. A világ-, majd a hidegháború végeztével aztán előbb a hitleri Németország, majd pedig a sztálini Szovjetunió ilyen irányú – s tegyük hozzá: kudarcot valló – költséges kísérletei okafogyottá váltak s félbeszakadtak. Az viszont több mint valószínű, hogy őshazájában, a szikkadt és széljárta kazak pusztákon a kökszagiz nem okoz akkora károkat, mint nálunk ez a behurcolt és szabadjára eresztett tájidegen növény. S hogy a méhészetre s a méhészekre még egyszer visszatérjünk: a virágjából gyűjtött nektár, illetve méz arra mindenképp jó, hogy valamelyest enyhítse a selyemkóró kártételeit. Csak aztán az Észak-Amerikában már javában dúló gyilkos méheket be ne hurcolja még valaki vagy valami ráadásul – de jobb, ha nem festjük az ördögöt a falra. (Ne ám: felmászik az oda magától úgyis. Nem a gyilkos méheket, de a mi kedves hétpettyes, levéltetű-ritkítő katicáink létere – s ki tudja, még mi mindenre – veszélyes, tengerentúlról behurcolt, hét helyett kétpettyes meg pettytelen távoli rokonaik többzresz rajzását már láthattam nyüzsögni nemrég egy tanyaház fehérre meszelt tűzfalán.)

*

E fejezet első sorait valamikor nyár elején pötyögtettem bele a gépembe. Most meg már ősz van megint. Ősz: azóta az ötvenhetedik. Bizony: későre jár az idő.

Ma délelőtt a kecskeméti Kodály Iskola ötvenhatos ünnepségén vettem részt. Szép volt és felemelő. S számomra nemcsak a személyes érintettség okán, vagyis azért, mert a magam verseit is visszahallottam a gyermekektől, meg hogy egykori élményeimről néhány szót mondhattam nekik. Elsősorban tőlük s miattuk volt szép. Az iskola növendékeiből álló zenekar az ünnepség kezdetén előadta az Egmont-nyitányt, s ahogy e fiatalok lányok és fiúk a szívükkel s a tudásukkal magasba emelték Beethoven muzsikáját, az engem is visszaröpített abba a hajdani időbe, amikor a baljós és biztató, fényes és fekete hírek kurta szüneteiben legtöbbször ugyanez a dallam zengett elő a rádióból a maga baljós és fenséges akkordjaival. Igen, igen: a vénülés nap mint nap korhadó s továbbrepedező-roskadozó gerendáival a fejem fölött legfőképp a születő, s a szemem láttán felnövekvő fiatalok szava és tekintete erősít meg időről időre abban a hitben, hogy mégsem volt hiába. Még sincs hiába. Köszönöm nekik s a Kodály Iskola igazgatójának, jeles költőtársamnak, Dobozi Eszternek, hogy köztük lehettem.

*

Ma, október 23-án folytatom, de ez még a tegnap fekete tudósítása: meghalt Für Lajos. Szíven ütött, fejbe kólintott a hír. Für Lajossal kevés híján hat évtizede ismertük egymást. Mint végzős egyetemi hallgató, tanárjelöltként mihozzánk, a debreceni Fazekas Mihály Gyakorló Gimnáziumba járt hospitálni, majd történelemórákat tartani. Magabiztos, de nem fölényesen kérkedő tudásával, kapcsolatteremtő, nyílt személyiségével, derűs, világos tekintetével – egy-két, hm, tökéletlenebb kollégájától eltérően – nyomban belopta magát a kritikus szemléltre mindig hajlamos diákság szívébe. Később, miután egy kurta időre magam is egyetemi hallgató lehettem, barátságosan meg-megszólított a bölcsészkar második emeleti folyosóján, a Szabó István professzor vezette történettudományi tanszék közelében elhaladtomban. Akkor ő már a professzor úr tanársegédjeként dolgozott. Az 1956-os forradalom idején ő lett az egyetemi ifjúság egyik vezéregyénisége. Húsz pontba foglalt követeléseinket is ő szövegezte meg. (Ezt ha ma elolvassuk, kiviláglik belőle: dehogy akartuk mi a feudálkapitalizmus restaurációját meg a nagybirtokrendszer visszaállítását! Lehet, sőt biztos, hogy naivan, de egy jobb minőségű, igazságos, a szabadságjogokat is biztosító, mireánk szabott szocializmust szerettünk volna. No meg, természetesen, nemzeti függetlenséget. Nálunk okosabb s tájékozottabb elmék sem jutottak még akkor arra a belátásra, hogy *azon* a szocializmuson már egy generáljavítás sem igen segíthet.) A megyei Forradalmi Bizottmány megalakulásakor őt választották meg a testület titkárául. Ebből adódó teendőinek következetesen, az életkorát meghaladó bölcsességgel, körültekintéssel s józan mérséklettel tett eleget. Neki is köszönhető, hogy az október 23-a utáni napok Debrecenben bosszú és vérontás nélkül teltek el. Aztán jött november 4. hajnala: az összehangolt, általános szovjet támadás, nyomban utána a fő ellenségnek tekintett személyek elfogása és őrizetbe vétele még ott is, ahol e „fő ellenségek” a jogos népharagot igyekeztek kordában tartani. Őt is fogságba ejtették, majd internálták. Szabadulása után Franciaországba szökött, de nem bírt odakinn megmaradni, valami hazavonta. Hazatérte után érzelmeit magában tartva, önironikus mosollyal csak ennyit mondott magyarázatul: „Tudjátok, én csak

ennyit tudtam franciául: „*Je sui refuge hongrois.*” Higgyük el neki talán, hogy nem bírt volna megbirkózni a francia nyelvvel...? Itthon állástalanság, fizikai munka, hányódás-vetődés, általános iskolai állások, majd a Mezőgazdasági Múzeum. A debreceni egyetemre nem kerülhetett vissza. 1990 utáni pályájára itt nem térek ki: azt a hivatalos nekrológok bizonyára részletesen ismertetik majd. Személy szerint én sokat köszönhetek neki: a börtönből kicsempészett verseim kéziratát őreá bíztam – akkor épp a debreceni Református Kollégium könyvtárában talált ideiglenes menedékre –, meg is nyugtatott, hogy jó helyen lesznek, eldugja majd valamelyik könyvsor mögé, ahol a kutya sem keresi az effélét. Huszonkilenc év múlva, amidőn a versek holléte felől érdeklődtem nála, postafordultával, épségben, hiánytalanul küldte a paksamétát Pestről Kecskemétre. Kiderült, hogy mégsem hagyta ott a Kollégiumban: a levelesládája legalján őrizgette s hordozta magával számos költözködése alkalmával. Azt sem felejtettem el, hogy 1960 nyarán, amikor a helyzetem-helyzetünk már-már tarthatatlanná vált a szülővárosomban, s mindenáron Budapestre akartunk – mit is? na igen: – menekülni, Für Lajos szervezett számunkra gyűjtést a baráti körben, hogy ne egészen üres zsebbel vágjunk neki a vakvilágnak. (Hadd írjam le ide a többiek nevét is, már akikről tudok: Bata Imre, Juhász Béla, Julow Viktor, Kiss Ferenc. Már egyikük sem él.) Valamikor a 90-es évek közepe táján volt egy levélváltásunk. Csendesen, kevés szóval elpanaszolta, mennyire nehezen viseli a közélet s a napi politika rondaságait, becstelenségeit. Azt találtam neki válaszolni, hogy forduljon háttal az egész kutyakomédiának, írjon, kutasson, tanítson, hisz ez a hivatása. „Igazad van – írta vissza –, de aki egyszer felkötötte a kolompot, annak kolompolnia kell.”

Für Lajos távoztával nem tudom, maradt-e még a forradalom debreceni napjainak egyetemi ifjaiból valaki. Egyedül talán Lázár Imre, Hajdúböszörményben. A többiek – például Dede László, a kiváló tehetségű vegyész, Kertész László költő, Kiss Ferenc irodalomtörténész, mindnyájan sorstársaim és barátaim – már valamennyien *odaát*.

Ne kolomp – harang szóljon most őértük s utánuk.